

נוכחות לשון המגילות בעברית החדשה

כשהתגלו מגילות מדבר יהודה הייתה ציפייה גדולה שהינה "החוליה החסרה" המשלימה את החלל שבין התורה שבכתב לתורה שבעל פה. אבל התברר שיש לנו עסק עם שלוחה צדדית של העברית, ולא חוליה המשתלבת שילוב אורגני, ליניארי, בשרשרת הלשון הידועה לנו ממקורותינו. אף על פי כן יש בה השתקפויות גלויות של הלשון שרווחה במגזרים אחרים באוכלוסיית הארץ באותה תקופה. כך, למשל, יש שהמגילות מעידות על המשך קיומן של מילים הידועות מן הממצא האפיגרפי של תקופת הבית הראשון, וכן הן מקדימות את התיעוד של מילים האופייניות לתורה שבעל פה, כגון השם **תרנגול**, תואר הפועל **עכשיו** או הביטוי **לאחת** בהוראת 'מאוד',¹ וכגון המילה **זעטוט**, שהייתה ידיעה עקיפה על קיומה.² וכן מונחים הלכתיים המבשרים את המינוח המגובש שבתורה שבעל פה.³

מבחינתו של בן דורנו, הייחוד של המגילות הוא דרישת השלום שהן שולחות לנו מן העבר הרחוק, בדילוג על פני המורשת הספרותית, כביכול בקפיצת הדרך, בלא גלגולי המסירה המאפיינים את המקורות שלנו. לכן מעניינת מאוד הנוכחות של לשון המגילות בעברית החדשה.

אביא להלן לקט דוגמאות הממחישות את נוכחות לשון המגילות בעברית שלנו: מילים וביטויים שנשאלו ישירות מן המגילות או שצמחו בדרך עצמאית לפני גילוי המגילות ונמצאו מכוונים למתועד במגילות, מהם שגון המשמעות שהתפתח בהם מרמז על השפעה של המגילות.

* מתוך "שילוב המגילות במילון ההיסטורי: הצעדים הראשונים", הרצאה שנישאה בכ"א בסיוון תשע"ו במסגרת הכינוס הבינ-לאומי השמיני של הסדנה לחקר לשון המגילות וספר בן סירא ותחומים סמוכים, היבטים חדשים של הנוסח והלשון של מגילות מדבר יהודה, כ"כ-כ"ג בסיוון תשע"ו.

1. כאן המקום לתקן טעות ברשימתי "הביטוי 'לאחת' – ציוני דרך לתולדותיו", לשוננו לעם מג (תשנ"ב), עמ' 83-89: הדוגמה ל"עד לאחד" באנציקלופדיה העברית, שהבאתי משמו של מ' עסיס, עמ' 89, היא מובאה מדברי א"ש רוזנטל. עסיס הוא מחבר הערך (תלמוד ירושלמי).
2. "שלושה ספרים נמצאו בעזרה [...] באחד כתוב 'וישלח את זעטוטי בני ישראל' (שמות כד, ה) ובשניים כתוב 'וישלח את נערי בני ישראל'" (ספרי דברים שנו). במקבילה במסכת מגילה ט ע"א שבתלמוד הבבלי הדפוס גורס **זאטוטי** (באל"ף), וזה הנוסח שהתקבל בעברית החדשה.
3. ראו ו' נעם, "לשון חכמים במגילות ים המלח: זיהוי חדש של מונח הלכתי", לשוננו פד (תשפ"ב), עמ' 21-36, ובייחוד הספרות המובאת שם בעמ' 21-22.

החזיק מעמד

הלשון "החזיק מעמד" מתועד במגילות בהגוונים שונים, כגון "לבלתי החזיק מעמד", במגילת הסרכים. הביטוי הזה מובא במאמר מעניין של דב ירדן כדוגמה למציאותם של ביטויים "מודרניים" במקורות קדומים.⁴ הביטוי המודרני היה חשוד בהשפעת הגרמנית standhalten, אבל מתברר שכבר השתמש בו עמנואל הרומי, לפני כשבע מאות שנה, בלי תלות, כמובן, במגילות. מגילות מדבר יהודה מאשרות את "כשרות" הביטוי.

כור

במגילת הוודיות מתועדת כמה פעמים המילה כור בהוראת 'מקור', כגון "סור הערוה ומקור הנדה, כור העוון ומבנה חטאה",⁵ או בצירוף "כור הריה" – 'מקור ההיריון'.⁶ במאמר שכתבה ברכה פישלר על צירופי לשון משובשים לכאורה בעברית החדשה יש דיון בצירוף הרווח "כור מחצבתו", שהוא חסר היגיון סמנטי. הרי כור הוא כלי ההיתוך, ומה לו ולמחצבה? עם זאת, פישלר מציינת ש"כור [...] מזכיר את המילה מכורה, שאינה זרה למשמעות הצירוף כולו".⁷ נזכור שהמילה מכורה, שעיקרה 'מקור, מוצא', גזורה משורש כו"ר. המשמעות העולה משימוש המילה כור במגילת הוודיות יש בה כדי להושיט לנו משום אסמכתה לצירוף התמוה "כור מחצבתו" של ימינו ולפרשו 'מקור מחצבתו'.

מְרַדֵּף

המילה מְרַדֵּף מופיעה במגילת מלחמת בני אור בבני חושך כמה פעמים, בצירוף "חצוצרות המרדף", כגון "וחצוצרות המרדף בהנגף אויב".⁸ ההקשר צבאי במובהק. המגילה התפרסמה ב-1955 בידי יגָאֵל ידין.⁹ בחיפוש אחר תולדות המילה התברר לי שהיא "נולדה מחדש" בדרך עצמאית, ובשימוש מליצי כלשהו, עוד לפני פרסום מגילת מלחמת בני אור בבני חושך.

4. ד' ירדן, "ביטויים 'מודרניים' במקורות קדומים", לשוננו לעם ו (תשט"ו), עמ' 10-13.
5. מגילת הוודיות, שורה 23. מראה המקום על פי מאגר המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית (maagarim.hebrew-adademy.org.il).
6. שם, שו' 9, 11.
7. ב' פישלר, "מקרא משובש או מקרא מחדש?", פרקים בעברית לתקופותיה: אסופת זיכרון לשושנה בהט (אסופות ומבואות בלשון, ב), בעריכת מ' בר-אשר, ירושלים תשנ"ז, עמ' 298.
8. מגילת מלחמת בני אור בבני חושך, עמ' 3, שו' 2.
9. י' ידין, מגילת מלחמת בני אור בבני חושך: ממגילות מדבר יהודה, ירושלים 1955.

ב-1946 השתמש בה שמעון הלקין בשירו "ברכה ליוצרים": "במרדף התוגה העוטה את חיי הסמויים מן העין",¹⁰ ושוב, ב-1952, בתרגום שירי ויטמן: "אני רואה את המרדף אחרי בְּקֶרֶה־הבר על פני הפמפסים לשם עורות-הבקר".¹¹ ב-1953, עדיין לפני פרסום המגילה, כתב וולפובסקי: "וחלוני פתוח לתכול עיני שמים, לְמַרדף ענן ורוח".¹² ב-1958 התפרסם ב"הדָּאָר" שירו של ישעיהו אוסטרידן "דור דובב", ושם נכתב: "זָאֵדֵע – חלמתי בהקיץ – / ומתנדף מְרָדֵף הצל".¹³ ב-1962 הוציא לאור לוי בן אִמְתִּי את לקט השירים "ממדבר מתנה, שירים איסיים",¹⁴ שהוא משופע במונחים הלקוחים מלשון המגילות. בשיר "מות יוחנן האיסי" שבלקט זה הוא כותב: "חצוצרות-מרדף יריעו"¹⁵ – בהשראה ישירה של מגילת המלחמה. שנה לאחר מכן, ב-1963, השתמש שלונסקי במילה **מרדף** בתרגום סיפורי בבל, כגון "הוא לא האמין בנצחוננו הבלתי מתקבל על הדעת ולא העז לפרוץ **במרדף**".¹⁶ כאן, ובדוגמה נוספת באותו ספר, המילה **מרדף** מנוקדת, משמע שהוא ראה בה חידוש ולא סמך על הקורא שִׁדְע לקרוא אותה. באותה שנה – 1963 – שודרה ברדיו תוכנית ושמה "מרדף", על פרשת בריחתו ומותו של יוסף לישנסקי.¹⁷ עינינו הרואות: המילה **מרדף**, שחודשה לפני גילוי המגילות ושימשה שימוש מליצי, הולכת ומקבלת בהדרגה את הגוון הפרוזאי המקובל בימינו.

מְשׁוֹב

המילה מְשׁוֹב מופיעה כמה פעמים במגילות שונות ובהתפרסות סמנטית (או קולוקטיבית) רחבה. לדוגמה: חצוצרות המשוב,¹⁸ תהלת המשוב,¹⁹ משוב שלום.²⁰

10. ש' הלקין, על האי, ירושלים תשט"ו, עמ' יח. דוגמה זו מובאת במילון כנעני בציון הסתמי לע"ח (לשון עברית חדשה). ד"ר בועז שכביץ ז"ל הסב את תשומת ליבי לפרסום הקודם של השיר בלוח אחיעזר ב, תרפ"א, עמ' 391–392, ושם כתוב "בעדנת" במקום "במרדף".
11. בתרגום השיר Salut au Monde! מאת ו' ויטמן, עלי עשב, ליקט ותרגם ש' הלקין, מרחביה 1952, עמ' 194. מובא במילון כנעני, ערך מְרָדֵף, בציון שה"ל (שמעון הלקין).
12. מ"ז וולפובסקי, שירים ופואמות, הקיבוץ המאוחד תשי"ג, עמ' 215. מובא במילון אבן-שושן, ערך מְרָדֵף.
13. benyehuda.org/read/8345
14. ל' בן אִמְתִּי, ממדבר מתנה: שירים איסיים, תל אביב תשכ"ב.
15. שם, עמ' נח.
16. א' שלונסקי, תרגום סיפורי יצחק בבל, מרחביה תשכ"ב, עמ' 222. מובא במילון אבן-שושן, ערך מְרָדֵף.
17. בעריכת נקדימון רוגל ויוסי גודרד. בימינו בכגון זה היינו מעדיפים "מצוד".
18. למשל מגילת מלחמת בני אור בבני חושך, עמ' 3, שו' 10.
19. שם, עמ' 14, שו' 2.
20. שם עמ' 3, שו' 10.

בשנת 1952 העלה מאיר מדן לתודעת קוראי "לשונונו לעם" את קיומה של המילה מְשׁוּב – "חצוצרות המְשׁוּב" – במגילות מדבר יהודה בהוראה הצבאית דְּמוּבִילִיזַצְיָה, תיקון של הנוסח "חצוצרות המְשׁוּב" המובא בסקירה הראשונה של סוקניק (1948).²¹ המילה התגלגלה בקרב חוג חוקרים בלבד. אבן-שושן, הממהר לקלוט כל מילה חדשה במגילות, עדיין אינו מביא אותה בכרך המתאים במילונו²² (ב-1968). ב-1970 האקדמיה ללשון מאמצת אותה בהוראת feedback, והיא פורצת וכובשת את כל תחומי המדע והחברה: תחילה אלקטרוניקה, אחר כך פיזיקה, אנרגיה, פסיכולוגיה, איכות הסביבה, מידע, סוציולוגיה, ואף בשימוש הכללי.

נְחֻשִׁיר

נְחֻשִׁיר היא מילה פרסית שהוראתה המקורית 'ציד', ובמגילת מלחמת בני אור בבני חושך היא משמשת בהוראת 'טבח באויב', כגון "קרב ונחשיר חזק לפני אל ישראל".²³

אין לתמוה על לוי בן אִמְתִי ששיבץ את המילה נחשיר בקובץ שיריו "ממדבר מתנה", שכותרת המשנה שלו היא "שירים איסיים". אכן, בשיר "מות יוחנן האיסי" הנזכר למעלה אנחנו קוראים: "חצוצרות תרועה יריעו / חד גבוה וטָרִיד: / הַנְחֻשִׁיר בְּחִיל בְּלִיעַל / עד פְּלוֹתוֹ לְעוֹלָמִים".²⁴ אלא שבאותה שנה – 1962 – השתמש שלמה דיקמן במילה נחשיר בתרגום אינאיס לְוֵרְגִילִיוֹס, כגון "אז יבקר גם את צי הספינות וְיִסְקֹר את הַצָּוֹת. / מבינותם לְנְחֻשִׁיר הוא בוחר כל גבור ובן-חיל".²⁵ ושנה לאחר מכן בתרגום אנטיגונה לסופוקלס.²⁶ במילון כנעני²⁷ יש שתי מובאות למילה נְחֻשִׁיר בציון הסתמי "לשון עברית חדשה", ולא עלה בידי לאתר את מקורן.

21. מ' מדן, "משׁוּב demobilisation (מונח צבאי ממגילות ים-המלח)", לשונונו לעם ג (תשי"ב-תשי"ג), עמ' 30–31.
22. א' אבן-שושן, המילון החדש, ירושלים תשכ"ו-תש"ל.
23. ראו ' קוטשר, מלים ותולדותיהן, ירושלים תשכ"ה, עמ' 22–23. המילה נחשירכן הגזורה ממנה נקלטה בתרגום אונקלוס ל"ידע ציד" (בראשית כה, כז).
24. אמיתי, ממדבר מתנה (לעיל הערה 14), עמ' נז.
25. פ' וְרְגִילִיוֹס מרו, אִינְאִיס, תרגם מרומית והוסיף מבוא הערות ומפתח ש' דיקמן, ירושלים תשכ"ב, עמ' 311; ועוד בעמ' 132.
26. "יעיר חנית ביום נְחֻשִׁיר" (סופוקלס, אנטיגונה, תרגם מיוונית והוסיף מבואות, הערות ונספחים ש' דיקמן, ירושלים תשכ"ג, עמ' 25; ועוד ראו שם, עמ' 52).
27. ' כנעני, אוצר הלשון העברית לתקופותיה השונות, ירושלים ותל אביב תש"ך-תשמ"ט.

תְּסָבָה

המילה תְּסָבָה מתועדת במגילת ברכות לימי החודש הראשון, בהתגוננות החיריק לשורוק (על דרך מסיבין < מסובין): "תסוב[ו]ת כלי אור"²⁸. המילה תְּסָבָה כבר הייתה ידועה לנו ממקור אפיגרפי קדום יותר, מכתבי לכיש חרס 4, משלהי תקופת הבית הראשון.

מה למילה הזאת וללשון דורנו? ובכן, המעיין בקובץ המונחים של האקדמיה ללשון ימצא שהמילה תְּסָבָה מופיעה בעשרה מונחים מדעיים שחודשו בשנים 1972–1973, בהוראת 'מסלול'. וב-1989 יש לא פחות מחמש מובאות מן העברית החדשה בכרך האחרון של מילון כנעני, ערכים תְּסָבָה, תְּסָבָה. מילה שנמשתה ממצולות העבר והצטרפה לאוצר המילים הזמין של לשוננו.

* * *

בחצי תריסר הביטויים שנמנו למעלה יש גילויים שונים של נוכחות לשון מגילות מדבר יהודה בעברית החדשה. נבהיר שבמונח "עברית חדשה" אין הכוונה ללשון הדיבור או ללשון העיתונות דווקא, אלא, כפי שראינו, למקשתת הרחבה של הלשון על משלביה, ובדרגות נוכחות שונות.

הביטוי נְחָשִׁיר הושאל ישירות ממגילת מלחמת בני אור בבני חושך אל שיר על האיסיים יושבי מדבר יהודה, אבל מהר מאוד נכנס לתרגום העלילות היווניות הקלאסיות, ומצא לו מקום במילונות העברית החדשה. מְשׁוֹב חודשה בהשראה ישירה של אותה מגילה, ולאחר גלגולים קיבלה את המשמעות של feedback הרווחת בימינו. המונח תְּסָבָה עורר את האקדמיה ללשון העברית לאמץ אותו בהוראת 'מסלול', וזכה לשימוש, בהיקף כלשהו, מחוץ למונחי האקדמיה ללשון. מְרָדָף שימשה שימוש מליצי בספרות היפה מלפני גילוי המגילות, אבל סופה שקיבלה, בהשראתה או שלא בהשראתה של מגילת מלחמת בני אור בבני חושך, את ההוראה של 'רדיפה אחרי אויב או פושע' הרווחת בימינו. הצירוף "החזיק מעמד", שנוצר בהשראת לשונות אירופה, נחשב זר לרוח העברית, והינה הוא מצא לו רעים נאמנים בלשון המגילות. הביטוי "כור מחצבתו" נמנה עם צירופי הלשון חסרי היגיון סמנטי. באה מגילת ההודיות וגילתה שבעבר הייתה למילה פור הוראה של 'מקור', ועל ידי כך קיבל הביטוי שלנו מעין הכשר מלשון קדמונינו.

28. מגילת ברכות לימי החודש הראשון, קטע 1, עמ' 1, שו' 9.